

ULUS KİMLİĞİNİN İNŞASINDA DİNİN YERİ: ERKEN DÖNEM İSLAMCILARIN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNE İLİŞKİN YAKLAŞIMLARI

Onur TÜRKÖLMEZ¹

Öz

Modern Türk ulus kimliği içinde İslam, Türk kimliğini tanımlayan, onu diğer uluslardan ayırt eden bir vasa sahiptir. Ancak modernleşme süreçleriyle uyumlu olarak din, ulus kimliğinin içerisine eklektik olarak dahil edilmiş ve ona yön tayin eden unsurlardan biri olmaktan çok, ona meşruiyet alanı sağlayan bir niteliğe bürünmüştür. Bu noktada modern devletin ideolojisinde İslam'ın yerinden çok, yeni rejimin çeperlerinde kaldığını ifade edebileceğimiz İslamcıların milliyetçiliğe ve ulus kimliğine bakışlarını anlamak önem taşımaktadır. Bu çalışmada, erken dönem İslamcı düşünürlerin görüşlerinde milliyetçilik ve ulus kimliğine ilişkin katkı ve eleştiriler derlenmeye çalışılmıştır. Çalışma ile İslamcılar; öteki algısı, Türklerin İslam tarihindeki yeri ve toplumun dini hassasiyetleri bakımından yeni cumhuriyete bir meşruiyet sağladığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kemalizm
Milliyetçilik
İslamcılık
Türkçülük

Makale Hakkında

Araştırma Makalesi

THE PLACE OF RELIGION IN THE CONSTRUCTION OF NATION IDENTITY: THE APPROACHES OF EARLY ISLAMISTS TO TURKISH NATIONALISM

Abstract

Within the modern Turkish national identity, Islam has a characteristic that defines the Turkish identity and distinguishes it from other nations. However, in line with modernization processes, religion has been included in the identity of the nation eclectically and has assumed a quality that provides it with legitimacy rather than being one of the elements that determine its

Keywords

Kemalism
Nationalism
Islamism
Turkism

Article Info

¹ Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, onurturkolmez@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3841-6880.

direction. At this point, it is important to understand the view of Islamists towards nationalism and national identity, which we can say that Islam remained on the periphery of the new regime rather than Islam in the ideology of the modern state. In this study, it has been tried to compile the contributions and criticisms of nationalism and national identity in the views of early Islamic thinkers. It was concluded that the perception of the other, the place of the Turks in the history of Islam and the religious sensitivities of the society gave legitimacy to the new republic by the Islamist thinkers.

Giriş

Modernleşme süreci kaçınılmaz olarak toplumu kolektif bir amaç etrafında toplayacak ideolojileri gündeme getirmektedir. Türkiye’de bu anlamda ortaya çıkmış iki ciddi akım görülür; İslamcılık ve Türkçülük.

Her iki ideoloji de çok uluslu bir imparatorlukta kimlik birliğini ve aidiyet duygusunu tesis etmek üzere ortaya çıkmıştır. İslamcılığın çıkış noktası Osmanlı Tanzimat’ının kültürel kimlikte yarattığı tahribata karşı, İslami değerleri yeniden Osmanlı toplumuna getirmektir (Mardin, 1997: 91). İslamcılık, kültürel birlik çağrısının temeli olarak vatandaşların Müslüman kimliğini ön plana alıyor ve ayrılıkçı hareketlerle sarsılan imparatorluğu İslam bayrağı altında toparlamaya çalışıyordu.

Öte yandan ulus inşa süreci, din merkezli politikadan kopuşu ve tüm seküler (dünyevi) çağrışımlarıyla halk egemenliğini ve demokrasiyi siyasetin merkezine getiren bir yapı arz eder (Durgun, 2014: 47). Bu bakımdan İslamcılığın toplumsal alana İslam’ı egemen kılma projesi Kemalizm’le büyük ölçüde sakatlanmıştır. Erken cumhuriyet döneminde geri olan her şeyle özdeşleştirilen İslam, kamusal alandan hızla çekilip gizli tarikat faaliyetlerine ve ev ritüellerine saklanmak zorunda kalmıştır (Demirer, 2012:285). Ancak Kemalizm’in İslam’ı tamamen “başıboş” bıraktığı söylenemez. Diyanet İşleri Başkanlığı eliyle devletin resmi dini görüşünü ihdas etme yoluna gittiği bilinmektedir. Bu bağlamda bir devlet İslam’ının inşası yine bizzat devlet eliyle gerçekleşmiştir.

Devletin İslam’ı bu biçimde kontrol altına almasının yanında, İslamcılar içinde de devletin seküler Türkçü görüşleri paralelinde Türk Müslümanlığı kavramının işlendiği görülür. Özellikle 1940’lardan itibaren devletin de İslam’a karşı tavrı yumuşamış, konjonktürel nedenlerle toplumsal politikalarında İslam’a daha çok yaslanmıştır. Bu noktada Kemalizm’in meşruiyet tabanını genişletmek amacıyla İslam’ı bir ram ettirme mekanizması olarak kullandığı söylenebilir. İslamcılarının da bu ram ettirme sürecine bazı figürleriyle entegre oldukları ve ulusçuluk politikasının İslami tamamlayıcı oldukları görüşü bu çalışmanın temel iddiası olacaktır.

Çalışmada ilk bölümde Türk milli kimliğinin inşa sürecine ilişkin temel görüşlere yer verildikten sonra ikinci bölümde erken dönem İslamcılarının Türkçülük ve Türk kimliği üzerine görüşleri özetlenmiştir.

1. Türk Milli Kimliğinin Analizi Üzerine Denemeler

Cumhuriyetin kuruluşu, Türk ulus devletinin kuruluşu anlamına gelmesi bağlamında önemlidir. Kurulan devletin, halkı yeni bir amaç etrafında birleştirmesi ve bu amaca kutsi bir anlam atfetmesi de bu stratejinin bir diğer kanadını oluşturmaktadır.

Milliyetçi düşünce bu noktada devreye girmiş ve Türkiye'nin devletini yeniden inşa etme mücadelesini Türklerin ırki üstünlüklerine dayalı bir rövanş öyküsüne bağlamıştır. Özellikle 1930-1940 yılları arasında geçen 10 yıllık dönem, dini büyük ölçüde yok sayan, milliyetçiliği din yerine ikame etmeye çalışan bir görüş egemen olmuştur (Atalay, 2018:79). Bu öyküde Türk, brakisefal ırkıdan gelen üstün bir millettir, ancak yüzyıllardır içine boğulduğu birtakım doktrinlerle tökezlemiş, ilerleme yolundan sapmıştır. Bugün cumhuriyetin kurulmasıyla muasır medeniyeti yeniden yakalama ülküsünü keşfetmiş ve onun da ötesine geçme hedefiyle yeniden terakki yollarına düşmüştü.

Bu öyküdeki "muasır medeniyetleri yakalamak" umdesi, bir biçimde o medeniyetlerin seviyesinin gerisinde kalındığını kabul etmek anlamını taşır. Burada geç kalınan medeniyetleri yakalamanın altındaki düşünce, milliyetçilik düşüncesinin geç gelişimidir. Zira Osmanlı'nın son dönemlerine kadar Türk milliyetçiliği güçlenmiş değildi.

Avrupa milliyetçi akımlarla çalkalanırken Osmanlı, toprak bütünlüğünü korumak adına milliyetçilikten daha kapsayıcı doktrinler üretmeye çalıştı. Zira Türkçülük hem çokuluslu hem çok dinli bir imparatorlukta bu kategorilerden birini tercih etmek ve azınlığa düşmek anlamına geliyordu. İslam, imparatorlukta farklı etnik unsurlar üzerine büyük ölçüde kuşatıcıydı ve Türk olan kitle bile kendini Müslüman olarak tanımlamayı tercih ediyordu (Akçam, 2002:54). Ayrıca Türkler, hem Osmanlı içinde hem de Avrupa'da prestiji pek de iyi olmayan bir kitleydi. Osmanlı'nın özellikle yaylak-kışlak yaşayan Türkmen obalarına yönelik küçültücü bakış açısı ile Avrupa'nın "Barbar Türkler" söylemi birleştiğinde Osmanlı kendini İslam medeniyeti olarak lanse etmeyi daha kullanışlı buluyordu. Öte yandan dünya genelinde toplumların kendini ulusal kimlikleriyle lanse etmeleri için daha uzun bir zaman beklenmesi gerekiyordu.

Türk milliyetçiliği fikri anlamda gelişebilmek için söz konusu kapsayıcı doktrinlerin çöküşünü beklemek zorunda kaldı. Osmanlıcılığın dini, İslamcılığın da etnik bölünmelerle hüsrana uğradığı bir anda geriye sadece Türkçülük kalmıştı. Cumhuriyet de söz konusu hüsrana yarattığı öfkeyle Avrupa'ya dönük rövanş eğiliminin gölgesinde kuruldu.

Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları İslam'ın "ayak bağı" görüldüğü ve ilerlemenin yolu olarak seküler Türkçülüğün seçildiği yılları oldu. Kemalizm, Türkçülüğü tarihsel bir temele oturtmak için büyük çaba sarf etti. Zira yeni kültür ve kimlik Türk'ün Orta Asya'dan miras aldığı bir kültür ve kimlik olacaktı. Osmanlı bu kimliğin içinde bir duraklama ya da bir fetret devri olarak kaldı. Bu kapsamda Türk Tarih Tezi, Türklerin ebedi vatanı olan Anadolu'nun Orta Asya göçleriyle gelen Hititler tarafından Türkleştirildiğini anlatmaya başladı (Copeaux, 2006:50). Bütün uygarlık tarihinin kaynağı olarak Orta Asya'dan göç eden hatta varılan son noktada, Türkler dünyada şu anda bulunan pek çok milletin atası olarak ilan edildi.

Özetle, Türk milliyetçiliğinin temelinde iki büyük algı yatıyordu. Bunlardan biri içe yönelik diğer dışa yönelik gelişmiş algıydı. İçe yönelik algı, Türklerin kendilerini Müslüman kabul etmeleri dolayısıyla tarihteki büyük başarılarının Türk'ün değil İslam'ın başarısı olarak geçmesinden duyulan hayal kırıklığıydı. Dışa yönelik olan ise Avrupalıların 16. Yüzyıldan başlayarak aldıkları ağır askeri yenilgilerin de etkisiyle Türkleri barbar kabul etmesi ve geri kalmaya mahkûm addetmesinin yarattığı öfkeydi (Şahin ve Türedi, 2018:198). Bu iki algı Türk milli kimliğinin kurulmasında temel motivasyon olmuştur. Nitekim yeni cumhuriyetin kültürel ve eğitsel metinlerinde bu algılara yönelik vurgular açık olarak

okunabilir. İslam Ansiklopedisi'nin Atatürk'e ilişkin başlığında verilen metin buna örnek gösterilebilir:

Türklerin İslam'ı kabul etmesinin neticesi olarak, yaptıkları büyük işler kendi adlarına kaydedilmemişti (...) Son zamanlara kadar dünya, genel olarak, Türkü sarı ırka bağlı, Garplılara nispetle daha geri bir insan tipi olarak tanıyordu. Türklerin yalnız asker ve yıkıcı oldukları, medeni kabiliyet ve istidattan mahrum buldukları, hiçbir medeni eser yaratmaktan başka birçok medeniyetleri de yok ettikleri, ilmi hakikat kisvesine büründürülerek, ileri sürülmekte idi. (İğdemir vd., 1946:788)

Yapılan bu tespite göre uygulanacak politika belliydi. Türk'ün zaferlerini "haksız yere sahiplenen" İslam, hızla toplumsal alandan çekilecek, Türk'ün has kültürü ve kimliği kendini her alanda yaygınlaştıracaktı. Alıntılanan bölümden bu politikanın antropolojik bir boyutu da olacağı ortaya çıkar. Türklerin sarı ırka mensup olmadıkları ve dolayısıyla "geri bir insan tipi" olmadıkları ilmi metotlarla ispat edilecekti.

Söz konusu ispat çabalarının, ırkçılık ve antropolojinin birbirine karıştığı son derece politik bir tarih yazımının başlamasına neden olmuştur. Bu tarih yazımı Türk tarihinde Osmanlı ve İslam'ı atlayarak, onu bir tür fetret olarak yorumlayarak Türkleri Orta Asya'dan başlayarak dünyanın kurucu ırkı ve Türk kültürünü de dünyanın ilk medeni kültürü haline getirdi. Ancak söz konusu tarih anlatımı 1940'ların başına kadar hâkim kalsa da özellikle Müslüman kesimden ciddi tepki aldı. Toplumsal hayattan İslam'ın silinmesi başta olmak üzere cumhuriyet öncesi tarihin Osmanlı'yı es geçerek anlatılması muhafazakarların cumhuriyet eliti üzerinde ciddi bir tepki biriktirmesine sebep oldu.

Aynı dönemde hem tek parti rejiminin sonlarına doğru hem de Demokrat Parti iktidarıyla başlayan çok partili demokraside İslam'a karşı daha müsamahakâr bir politika izlenmeye başlandı. Söz konusu dönem elitinin İslam'a karşı bakışını anlamak bakımından CHP'li İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun sözleri dikkat çekicidir:

Dinsiz değiliz, dine karşı ilgisiz de değiliz. Dinliyiz, Müslümanız. Müslüman olan bu nice insanlardan ayırımımız şudur: hangi dinden olursa olsun hiç kimsenin dinine karışmayız. Bu alanda laikiz. Kur'an'ın ana dilimize yanlış bozuk olarak değil, dosdoğru düzgün olarak çevrilmesini istiyoruz (...) Bir Türk-İslam ilahiyatının kurulmasını istiyoruz. (Baltacıoğlu'ndan akt. Ülken, 1992:453)

Bu müsamahanın karşılığında İslam belli ölçülerde Kemalizm'le ilişki içine sokmak talebi de söz konusudur. 1940'lara kadar geliştirilen Türklük ile İslam'ı birleştirerek kurulması istenen "Türk-İslam ilahiyatı" bunun göstergesidir. Böylece Kemalizm'in toplumsal kabulü ve ulus devlet aidiyeti güçlenecektir.

Söz konusu süreçlerin birbirinden onar yıllık dilimlerle ayıramayacağı açıktır. Cumhuriyet kurulduğu ilk andan itibaren İslam'ı kendi kontrolü altında tutmaya çalışmış özellikle 1930'lu ve 1940'lu yıllarda daha katı bir laiklik politikası izleyerek İslam'ı toplumsal alandan tümüyle silmekle uğraşmıştır. Ancak bunun toplumda yarattığı infial ve uluslararası bazı gerekçelerle İslam'la yeniden eklektik bir uzlaşmaya gitmiş ve Kemalizm'in yaygınlaşması bağlamında toplumsal kabulü son derece güçlü olan İslam'ı kullanmaya karar vermiştir.

Türk milli kimliği olarak nitelendirdiğimiz Türk ve Sünni Müslüman kimliğin güçlenmesi de söz konusu uzlaşmanın sonucunda ortaya çıkmıştır. İslamcılar belli biçimlerde cumhuriyetin reformlarına eklenerek Türk-Müslüman kimliğine meşruiyet

kazandırmıştır. Türk olmayı Müslüman olmaya denkleyen bu kimlik, sonuçta kendinden olmayan tüm unsurları düşmanlaştırmış ve bugüne kadar devam eden kronik rejim problemlerinin başlangıcı olmuştur.

2. Türk Milliyetçiliği ve İslamcılar

Şerif Mardin, Türkiye’de İslam’ın dirilişine bakarken, İslam ile milliyetçilik arasındaki örtüşmeyi dikkate almak gerektiğini savunur (Mardin, 2011:81). Mardin’in İslam’ın dirilişiyle vurguladığı hususun İslam’ın toplumsal ve siyasal alana geri dönüşü olduğunu anlamak zor değildir. Bu noktada İslam ile Türkçülük arasındaki “örtüşmenin” İslam’ın “dirilişine” sunduğu katkıyı anlamak için İslamcıların milliyetçilik konusundaki yaklaşımlarına bakmak gerekir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, İslamcılar arasında milliyetçiliğe bakışta tek yönlü bir tavrın olduğunu söylemek zordur. Ancak metinlere bakıldığında İslam içinde milliyetçiliğin belli şartlar altında anlamlı olduğunu savunanlar, İslam ile milliyetçiliği büyük ölçüde özdeşleştirenler ve milliyetçiliğe şiddetle karşı çıkıp İslam’ı tek kimlik olarak alanlar olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür. Bu çalışmada ilk iki gruba dahil edilebilecek entelektüellerin görüşleriyle üçüncülerin eleştirileri ve bu eleştirilere verilen cevaplar derlenmeye çalışılmaktadır.

Yine Mardin’e göre Müslüman Türklük fikrinin izlerine, Atatürk’ün söylemlerinde de rastlamak mümkündür (2011:81). Niyazi Berkes, bu konuda Mardin’in de ötesine geçerek Atatürk’ün İslam’a dair politikasının söylem düzeyinden öte düşünsel bir tabanı olduğunu savunur. Ona göre Atatürk İslam’ın bir akıl dini olduğuna ve analitik olarak anlaşılması gerektiğine inanmaktadır. Bu nedenle de İslam’ın Türklerce anlaşılır kılınması devlet politikası olarak belirlenmiştir (Berkes, 2002:542). Atatürk’ün bu çabası, Türkleri İslam’la buluşturmak bunu yaparken de İslam’a Türk gibi yaklaşarak ona kendi kültürünü eklemek amacını taşıdığını göstermektedir. Bu amaçla ulaşılabilecek bir diğer sonuç da, ortalama bireye hitap eden İslam’ın Türkleştirilmesiyle, söz konusu bireylerde Türk kimliğinin ve vatandaşlık bilincinin geliştirilmesiydi.

İslamcılar içinde Türk kimliğine ilişkin tartışmalar olduğu gibi milliyetçiler içinde de İslam’ın Türk kimliğindeki ya da milliyetçi düşüncedeki yerine dair tahliller olmuştur. İslamcıların milliyetçilik konusuna ağırlıklı olarak eğilmeleri, 1914 yılında Babanzade Ahmed Naim’in “İslam’da dava-yı kavmiyet” başlıklı makalesiyle başlar (Kara, 1987, XLV). Bu sürecin bu tarihlerden itibaren dergi yayınlarında hızlandığı görülür. Kısacası 1910’lardan bugüne Türkiye’de milliyetçilik ve İslam arasında şiddetli dönemlere göre azalıp çoğalan ancak kesintiye uğramayan entelektüel ve sosyolojik bir yaklaşım söz konusudur.

Bu noktadan itibaren tarihsel süreçte Türklüğe ilişkin algının inşasını anlamak adına kronolojik biçimde İslamcı entelektüellerin görüşlerinin kısa derlemesine geçilecektir.

2.1. Ahmet Ağaoğlu

Ahmet Ağaoğlu aslen bir Türkçüdür. Ancak Babanzade Ahmed Naim’in “İslam’da dava-yı kavmiyet” makalesine cevaben yazdığı “İslam’da dava-yı Milliyet” makalesi Türklük ve İslam arasındaki bağın bir Türkçü tarafından nasıl kurulduğunu açıklaması bakımında önemlidir.

Ayrıca Babanzade Ahmed Naim’in Türkçülere yönelik eleştirisi de Türk-İslam bağına göndermeler içerir. Naim söz konusu makalede Türklüğün kurtuluşunun da İslam’dan

geçtiğini, bu nedenle Türkçülerin de Türklük yerine İslam'a sarılmakla milliyetlerini kurtarabileceklerini savunur.

Ahmet Ağaoğlu'nun buna cevabı İslam siyasetine yönelik bir eleştiriden gelir. Ağaoğlu özetle, İslam'ın Arap hakimiyetinde olduğu dönemde Araplar tarafından birliğin aracı olarak kullanıldığını, Arapların da bu birlik karşılığında İslam'ın hamisi olduklarını aktarır. Buradan hareketle Türklerin de İslam'ın lideri olarak benzer bir ilişkiye girmelerinde bir mahzur olmadığını savunur. Ağaoğlu bu noktada Naim'in argümanını Türkçülük üzerinden yineleyerek İslam ne kadar yayılırsa Türklük de o kadar yayılıp güç kazanacaktır sonucuna ulaşır (Kara, 1987:459).

2.2. Said Halim Paşa

Said Halim Paşa, İttihat ve Terakki'de üst düzey yöneticilik yapmış ve 1913-917 tarihleri arasında Osmanlı Sadrazamlığı yapmıştır. Sebilürreşad dergisindeki İslamlaşmak başlıklı yazısında Osmanlı Türklerinin maddi ve manevi üstünlükler taşıdığını savunmuştur. Ona göre Müslümanlığı kabul eden milletler arasında İslam'ın esaslarını en iyi anlayan ve en güzel uygulayan Türkler olmuş, bu sayede Türkler de İslam'a öteki milletlerden daha fazla hizmet edebilmişlerdir (Kara, 1987:122).

Said Halim Paşa'nın İslam toplumunu milletlere ayırarak, İslam'a hizmet etme bağlamında bir hiyerarşi kurması dikkat çekicidir. Bu hiyerarşide maddi ve manevi üstünlüklere haiz olduğunu düşündüğü Türkleri üstün tutan bir görüş savunması da Türklük ve İslam'ı hem birbirinden ayıran hem de birleştiren bir tablo çizmektedir.

Ayrıca Türklerin hüküm sürdükleri memleketlerde azınlıkta olduklarını bu yüzden içinde yaşadıkları yerde var olan diğer ırkların ve bilhassa İran ve Arap topluluklarının etkisi altında kalarak Müslümanlıktan uzaklaştıklarını ve geri kaldıklarını savunur. Bu geri kalmışlığa çözüm olarak İslam'ın öz ahlakına ve bilgisine dönmekte arayacaklarına batının ahlakının peşinde koştukları için de Türkleri eleştirir. Bu kadar sert bir tonda yükselmese de benzer bir eleştiri cumhuriyet elitinden Şemseddin Günaltay'da da mevcuttur.

Said Halim Paşa'nın İslam beynelmilelciliği olarak ifade ettiği kavram da ilgi çekicidir. Burada Said Halim, "iyi bir Müslüman İslam milletleri arasındaki dayanışmaya önem verdiği ölçüde iyi bir Türk'tür (Kara, 1987:128)" diyerek milliyetin şartını milletler üstü bir dini dayanışmaya bağlamıştır.

2.3. İsmail Hakkı İzmirli

İsmail Hakkı İzmirli, hayatı boyunca hocalıkla meşgul olmuş ve felsefe ve İslam alanlarında çalışmıştır. İzmirli'nin Türk Müslümanlığı üzerine net bir görüşü bulunmamaktadır. Ancak Türkçe ibadete ilişkin görüşleri bakımından incelenmeye değerdir. İzmirli Atatürk dönemindeki Türkçe ezan ve ibadet uygulamalarını hadisler ve müçtehidlerin yorumları yoluyla olumlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Atatürk'ün Türk-İslam'ına paralel bir görüş ortaya attığı söylenebilir.

İzmirli İslam'ı akıl dini olarak ele almış ve bu bağlamda Kur'an'ın lafız değil lafzın ifade ettiği mana olduğunu savunmuştur. Kur'an'ın lafzın manası olduğu ortaya konulduğu takdirde namaz dahil her ibadette herhangi bir dille kıraatin caiz olduğu hükmüne varılır. Nitekim İzmirli de bu konuda namazda Tanrı'yı anmak ve Kur'an'ı okumak ve cuma günü hutbe irat etmek için Arapçadan başka bir dinin kullanılabileceğini ifade etmiştir (Kara, 1997:197-198).

2.4. Said Nursi (Bediüzzaman)

Said Nursi'nin görüşleri (salt milliyetçilik üzerine olmayıp, bütün bir İslam'ı yorumlayışı) kendisinden sonra bölümlenen talebeleriyle bugün Türkiye'de İslami hareketleri büyük ölçüde etkilemiş olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Nursi, İslam ile milliyetçilik hususunda diğer İslamcılardan daha farklı bir tarihsel yorumla meseleyi Osmanlı devlet geleneğinin yüceltilmesi üzerinden ele alır (Mardin, 2011:81). Bu bakımdan Nursi'nin Türkçülük üzerine görüşleri hiyerarşik olarak İslam'ın üstünlüğünü kabul etmekle sınırlıdır.

Nursi'ye göre dini gayret duygusu (hamiyet-i diniye), Türk ve Arap milletleri içinde tamamen karışmış ve İslam milliyeti adı altında Arap'la Türkü ayrılmaz bir hale getirmiştir. Milliyetçilik fikrini nefsanî duyguların bir sonucu olduğu için dışlamakla beraber milliyetçiliği iki kısma ayırarak eklektik bir tavır benimsemiştir. Burada olumsuz anlamda milliyetçilik, diğer milletleri yıkmayı vazife bilen zararlı bir duygudur. Bugünkü terminolojiyle faşizmdir. Olumlu anlamda milliyetçilik ise menfaatli bir kuvvet temin eder. O kuvvet, İslam kardeşliğini pekiştirici bir araç haline gelir. Bu noktada milliyetçilik İslamiyet'e hizmet ettiği ölçüde onu koruduğu ölçüde anlamlıdır. Zira İslam hazinedir, milliyetçilik ise o hazinenin korunduğu saklandığı kale ve zırhtır. Milliyetçiliği İslam'ın yerine ikame etmek hazinelerden vazgeçip, o kalenin taşlarına sarılmakla eş değerdir (Kara, 1997: 498-500).

Nursi'nin bu metaforuyla çok benzer bir metaforu milliyetçi Alpaslan Türkeş de kullanmıştır. "İslam ruhumuz Türklük bedenimizdir, ruhsuz beden cesettir" sözündeki mecaz ile kale-hazine metaforu arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir. İslam'ın cansız olana mana katması, bir amaç vermesi bağlamında Nursi'nin görüşleriyle Türkeş'in benzer mantık yürüttükleri söylenebilir.

Said Nursi ayrıca Türklüğü Müslümanlıkla eşitler. Türk milleti İslamiyet içinde en kalabalık toplumdur ve dünyanın her yerindeki Türkler Müslümandır. Müslüman olmayan Türkler, artık Türk de değildirler. Ayrıca Türklük İslam'la birleşmiştir ve ondan ayrılamaz (Kara, 1997:502).

Türklük ve İslam'ı birleştirirken Said Halim Paşa ve Babanzade Ahmed Naim ile benzer biçimde Türklüğü İslam'a dahil eden Said Nursi, Türklüğün ancak İslam ile mümkün olacağını savunur. Ancak bunu yaparken onlardan demografik bakış açısında ayrılır ve Türklerin İslam toplumu içinde azınlıkta değil tam tersine çoğunlukta olduğunu savunur. Ancak ona göre kimliğin içselleştirilmesi bir azınlık-çoğunluk meselesi değil, İslam'ın bizatihi üstün doktrin olması meselesidir. İslam üstün olduğu için İslam'ı koruyan bir ve ona mensup olan bir Türk gerçek Türk olarak kalacaktır. Bu noktada yine Said Halim'in "İslam Beynelmillelçiliği" düşüncesiyle paraleldir.

2.5. Şemseddin Günaltay

Şemseddin Günaltay tek parti döneminde başbakanlık ve Türk Tarih Kurumu başkanlığı yapmıştır. Ayrıca 27 Mayıs darbesi sonrası Milli Birlik Komitesi'nin oluşturduğu Kurucu Meclis'te görev almış ve 1961'de CHP'den senatör olmuştur. Bu anlamda uzun süre aktif siyasetin içinde yer aldığı e cumhuriyetin kültür politikalarında etkili olduğu söylenebilir.

Şemseddin Günaltay; İslamiyet'in arı halini yaşamak gerektiğine inanır. Ona göre İslam'ın esasları herkesin anlayacağı kadar sade ve ulvidir (Günaltay, 1997:50). İslam'ın arı haliyle işaret edilen, peygamber dönemi inancıdır. Günaltay, bu dönem sonrasında İslam'ın hızla hurafelerle dolduğunu savunur. İslam'ın orijinalliğinin İslam coğrafyasının genişlemesiyle tanışılan yeni kültürler dini yozlaştırmıştır. Ayrıca tarikatlar de dini sadece ibadete indirgeyerek insanları sosyal hayattan alıkoymaktadır. Oysa insan içtimai (sosyal) bir varlık olarak, çalışmalı ve üretmelidir. Ancak çalışmakla bu dünya saadetini sağlamış olur. Bugünkü Müslümanlar, kendilerini atalete vererek her şeyi Allah'tan bekler olmuşlardır (Günaltay, 1998:78).

Günaltay Türklerin tarihi üzerine de araştırmalar yapmıştır. Türklerin kültürlerini detaylı biçimde inceleyen Günaltay, Türklerin seciyesine en uygun inanın İslam olabileceğine hükmeder. Bozkırda hareketli bir hayat yaşayan Türkler, bu hayatın şartlarına uyum sağlayarak dirayetli, çalışkan bir toplum olmuşlardır. Bozkırın zor şartlarında dirayetini koruyabilmek için de ulvi bir inanca sahiptirler. İslam'ın şahlanması da Türklerin bu dirayetli karakteri ve askeri yetenekleri sayesinde mümkün olmuştur.

Türklerin bozkır tipi yaşantısı, sadeliği kaçınılmaz bir gereklilik olarak onlara dayatmıştır. Onlar da bu sadeliği kültürlerinin merkezine koydular. Günaltay, söz konusu sadelikle İslam'ın peygamber dönemindeki sadeliği arasında bir analogi kurar ve Türk Müslüman'ı sade yaşamayı seven kişidir der. Türklerin dünyadaki mücadelesi İslam ile bir anlam kazanmıştır. Örneğin Günaltay, Malazgirt Zaferi'ni de bir Türk-İslam zaferi olarak nitelendirir. Bu zaferle Anadolu kapılarının salt Türklüğe değil Türk İslam'ına da açıldığını vurgular. Malazgirt savaşı Müslüman Türk'ün Hıristiyan ruhuna üstünlüğünü gösterdiği bir alan olarak anlatılır (Günaltay, 2003:155).

Şemseddin Günaltay'ın görüşleri, öncüllerinden bir adım daha öne çıkarak Türklük ile Müslümanlık arasında kültürel bir analogi kurar. Türk'ün İslam'a kurduğu bağı tarihsel anlatıyla daha da güçlendiren bu analogi, Türk kimliğiyle Müslüman kimliğini daha da bütünleştirmiş olması bakımından önemlidir.

2.5. Eşref Edip

Eşref Edip özellikle çok partili hayata geçiş döneminde ciddi yayınlar yaparak İslamcı görüşlerini ortaya koymuştur. Laikliğe bağlı görünmekle birlikte İslami bir toplumsal yapının oluşması gerektiğini savundu. Türk Ocakları'nın yeniden açılışına ilişkin yazdığı yazısında Türk Ocakları'nın, Müslüman Türkçülüğe dayandığı ölçüde başarılı olacağını, bunun milli kimliği korurken Türkleri soysuzlaşmaktan kurtaracağını iddia etmiştir. Türklerin milli kimliğini İslam'da görmesinin yanında Türkçülüğü selefleri gibi Müslümanlıkla eşitlemiştir. Bu bağlamda erken cumhuriyet devrine gönderme yaparak hem dinsiz hem Türkçü olmanın tezat teşkil ettiğini savunur (Kara, 1994: 46). Din duygusunu Türkçülüğün dayandığı kuvvetlerin başı olarak görür.

İslam'ı bu denli Türkçülüğün içine dahil etmekle birlikte laikliğe ilişkin görüşleri, laikliğin siyasi bir mesele olduğu yönündedir. Yine Türk Ocakları'na ilişkin tahlilinde laikliğin idareye dönük siyasi bir mesele olduğunu vurgular ve Türk ocakları siyasetle meşgul olmadığından laiklikle ilişkisi olmadığını savunur (Kara, 1994:47).

İslamcılarının teşkilatlanması hususundaki görüşlerini ifade ederken de milletleri sayarken Hristiyanlar, Yahudiler, Rumlar ve Ermenilerin her tür teşkilatlanmasının sağlandığını ifade edip Müslüman Türklerin bu haktan mahrum edildiğini ifade etmektedir.

Burada kavram olarak sadece Müslümanlığı ya da sadece Türklüğü kullanmak yerine ikisini birleştirmesi bu iki kimliğin ancak birbirlerini tamamlayabileceklerini ifade ettiğinin göstergesi sayılabilir.

2.6. Nurettin Topçu

Nurettin Topçu kimi kaynaklarda İslamcı, kimilerinde ise Türkçü olarak ifade edilmektedir. Topçu'nun cumhuriyet milliyetçiliği karşısında, Anadolu gerçeğinden hareketle milliyetçiliği yeniden idealize ettiğini söyleyen kaynaklar da mevcuttur (Gündoğan, 2000:91). Bu karmaşanın Topçu'nun görüşlerinin o denli iç içe geçmişliğinin bir ispatı olduğu söylenebilir.

Topçu'nun Türk kültürü üzerine görüşleri Türk kültürünün, İslam ve Türk tarihinin bir sentezinden oluştuğu üzerine kurgulanır. Her toplumun kültürünün kendine özgü olduğunu söyleyen Topçu, Türk kültürünün de kendine özgü olduğunu Anadolu topraklarındaki Türklük ve İslamiyet'in karışmasından aldığını ileri sürer. Ona göre milli kültür Türk ırkının, tarihinin mayasıyla yoğrulmalı ve İslam'ın ruhuyla doldurularak can kazanmalıdır (Kara, 1994:145). İslam'dan ruh ve Türk tarihinden hayat almayan Türk kültürü olamaz. Türk kültürünü şahsiyetli kılan işte bu iki kimliğin tarih içinde birbiri içine geçmişliğidir.

Sonuç

Bu çalışmada İslamcılar içinde Türkçü görüşlerin ne ölçüde kabul edildiği ve bunun İslamcılık düşüncesiyle bağdaştırılma biçimleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Türk milli kimliğinin bir İslamcı-Türkçü birlikteliğinin ürünü olduğu düşünüldüğünde İslamcıların bu koalisyona sunduğu katkıların anlaşılması önemini halen korumaktadır.

Bu çalışmada görüşlerine yer verilen İslamcılar, paydaşları içinde yönetim elitini etkileme imkanına sahip bulunanlar ve fikirleriyle günümüz toplumunu etkileyen figürlerdir. Kronolojik olarak bu görüşlere bakıldığında İslamcılık içinde Türk kimliğinin varlığını yıllar içinde daha da artırdığı anlaşılmaktadır.

Türklerin İslam'ın bayrağını taşıyan önemli bir millet olduğu tüm figürlerin üzerinde uzlaştığı bir görüştür. Burada Türklük ve İslam arasında maddilik-manevilik ayrımı üzerinden gelişen metaforlarla anlatımın güçlendirildiği görülür. İslam'ın Türklerin ruhu, Türklerin yaşam amacı ideolojisi olduğuna dair vurgular, Türklüğün de İslam'ı yaygınlaştıran, koruyup gözeten silahlı gücü olmaklığıyla kesişir.

Bu tarihsel anlatımın tamamlayıcısı, kişinin ne kadar iyi Müslüman olursa o kadar iyi bir Türk; ne kadar iyi bir Türk olursa o kadar iyi bir Müslüman olacağı iddiasıdır. Böylece Türk kimliği İslam'a endekslenmiştir.

Bu noktada "hangi İslam?" sorusuna ulus devletin kurguladığı Sünni İslam'ın tercih edildiği yanıtını vermek gerekir. Kemalizm'in özellikle 1940'lardan itibaren yeni bir konsolidasyon sürecine girdiği ve bu süreçte halk İslam'ını daha etkin kullandığı bilinmektedir. Bu noktada Kemalizm'in Türkçü söylemi ve Türk Tarih Tezi'ne eklenmiş bir İslami anlatım, Kemalizm'in ırkçı terminolojisini temize çekerken toplumsal kabulünü de yükseltmiştir.

Bu çalışmada görüşlerine yer verilen İslamcılar, çıkış noktası itibarıyla toplum hayatını İslami kaidelere göre düzenleme amacını taşıırken, süreç içinde Türk tarihini

İslam'la buluşturup Türkleri İslam içinde hiyerarşik üst noktasına getiren entelektüeller haline gelmişlerdir. Bu durum Kemalizm'in Türkçü anlatımının İslam aracılığıyla etki alanını genişlettiğini göstermektedir.

İslamcıların bu kimliğin üretiminde yer aldığı, düşünsel ve aksiyoner destek sağladıkları görüşlerinden çıkarılabilecek bir sonuçtur. Bu bağlamda görüşlerine değinilen İslamcıların Kemalizm'le mücadele eder bir tutum içinde olmaları paradoksal bir durum olarak ifade edilebilir. Bu paradoksun temelinde de ulus devletin kuruluşunda İslam'ın devlet tekelinde yorumlanmasının yattığı söylenebilir.

Kaynakça

- Akçam, T. (2002). Türk Ulusal Kimliği Üzerine Tezler. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt:4 Milliyetçilik*, ed. Gültekingil, M. Ve Bora T. Bora İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 53-62.
- Atalay, O. (2018). *Türk’e Tapmak Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Copeaux, E. (2006). *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezi’ne*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demirer, Y. (2012). Modernleşen Türkiye’de Din. *1920’de Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim* Der: Alpkaya F. ve Duru B. Phoenix Yayınları, Ankara, ss. 241-268.
- Durgun, Ş. (2014). *Ulus İnşası ve Milliyetçilik*. A Kitap Binyıl Yayınevi, Ankara.
- Günaltay, M. Ş. (1997). *Hurafattan Hakikate Hurafeler ve İslam Gerçeği*. Marifet Yayınları, İstanbul.
- Günaltay, M. Ş. (1998). *Zulmetten Nura*. Furkan Yayınları, İstanbul.
- Günaltay, M. Ş. (2003). *Türk-İslam Tarihine Eleştirel Bir Yaklaşım Maziden Atiye*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Gündoğan A. O. (2000). Nurettin Topçu. *Doğu Batı; Türk Düşünce Serüveni*, 3(11):89-106.
- İğdemir, U. (1946). *İslam Ansiklopedisi Cilt 1*. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara
- Kara, İ. (1987). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Cilt:1*. Risale Yayınları, İstanbul.
- Kara, İ. (1994). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Cilt:3*. Pınar Yayınları, İstanbul.
- Kara, İ. (1997). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Cilt:2*. Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1997). Türk Modernleşmesi: Makaleler 4. İletişim yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2011). *Türkiye’de Din ve Siyaset: Makaleler 3*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şahin, K. ve Türedi, H. (2018). Tanzimat Döneminde Siyasal Toplumsallaşma: ‘Damga Teorisi’ Bağlamında Bir Analiz. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 119(234):191-216.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Ülken Yayınları, İstanbul.